

MAGYAR OKTATÁSÜGY 1920 ELŐTT (VII/c.)

Csámpai Ottó (Nyitracsehi):

Johannes Amos Comenius:
Gentis felicitas – A nemzet boldogsága
(Szemelvények a szerző hamarosan
megjelenő könyvéből)

Ha valóban Kolumbusz Kristóf fedezte fel Amerikát, akkor Johannes Amos Comenius (Jan Amos Komenský) száz évvel az Újvilág felfedezése után született – 1592. március 28-án. A kozmikus időmérő 28 718 napot szabott ki az életének, egészen 1670. november 15-ig, amikor Amszterdamban 78 éves korában elhalálozik. Élete felnőtt korában öt Habsburg császár uralkodik (II. Mátyás, II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, IV. Ferdinánd és I. Lipót), akiket ugyan cseh királlyá is koronáztak, de ténylegesen a cseh nép és cseh rendek ellenségeként ténykedtek.

Sőt volt időszak, amikor még az egyik koronázott király élt, de a fiát már megkoronázták. Az egyetlen rövid időszak, amikor II. Ferdinándot lemondatták a trónról és helyét Pfalzi Frigyes (1619-1620) foglalta el. Comenius könyörtelen bírálattal illette a római pápaság intézményét. Felnőtt élete során a pápai trónon hat pápa cserélődött ki (V. Pál 1605-1621, XV. Gergely 1621-1623, VIII. Orbán 1623-1644, X. Ince 1644-1655, VII. Sándor 1655-1667 és IX. Kelemen 1667-1669).

Pontosan azt sem tudjuk hol született. A szakirodalom is több helységet említ. Uherský Brod Morvaország azon a részén terül el, ahol a Testvériség felekezeti tagjai éltek és a Magyarország felé vezető út kezdődik. Nem véletlenül nevezik Magyarbródnak vagy Magyarrévnek, hiszen az „uher” a „hungar” szlávósított – csehesített változata. De a települést annak idején Hunnobrodnak nevezték, valószínűleg a latin-cseh megnevezés alapján. Ezt másképp nem lehet lefordítani, csak úgy mint Hun-rév. A saját bevallása szerint délkelet morvaországi Nivnicén született. Az egyik cseh kutató Comenius kései naplójára, „Éliás kiáltásaira” (Clamores Eliae) hivatkozva így ír: „A legértékesebb Komenský ismételt bevallása, méghozzá az élete végén, Nivnicéhez a Nivnici Szeges, amelyet előnyben részesített a világban már elhíresült szokásos Komenský – Comeniusszal. Ez kétségtelen tanúsága annak, hogy Nivnicén született és nem Uherský Brodban és a Szeges nemzetséghez tartozik, amely gyökereivel Magyarország szlovák részéről származik.”⁵⁷⁹ Több kutatás is állítja, hogy Comenius apai ágon magyar származású volt, és a család eredeti neve Szeges (Seges, vagy Székes) volt. Hisz már Padányi Viktor említi, hogy az őstörök „szak”, „szaka” szó megfelel a nemzetségnek, a vérségileg összetartozó családok kötelékének. Ez megvan a magyarban is a „szék”, „szeg” formában, csak mivel van egy másik jelentése is, nem tudatosítjuk eléggé. Innen ered a „székhely”, „székváros”. A székely „székek” a különböző nemzetségek település területei. Ősi településű falvaink „szeg”-ei (Alszeg, Felszeg, Kovácszeg stb.) mind egy-egy nemzetség által lakott falu, vagy városrészek szintén erre utalnak, de erre utalnak a falu- és városnevek is, pl. Szeged, Bessenyőszög, Kunszeg, Szeghalom, sőt maga a „székely” népnév is az ősi „szaka” szó elhomályosult értelmű származékai, mint ahogy a „szegről-végről atyafiság” kifejezésünk is ezen alapul és pontosan ki nem mutatható, de létező rokonságot jelent, amit csak az igazol, hogy családunk a másik családdal ugyanabban a „szegben” lakik, tehát közös őstől származik.⁵⁸⁰ Tehát Comenius is ilyen nevű település után kaphatta eredeti családi nevét. Már régen is különösnek tűnt, hogy Comenius milyen széles körű ismeretekkel rendelkezett a magyar nyelvészet és történelem körében. A felvidéki származású Szalatnai Rezső különösen sokat tett Comenius magyar származásának a tudatosításáért.⁵⁸¹

A Komenský–Comenius nevet a Komná településről eredezteti, ahonnan édesapja származott, aki később a közeli Magyarréven telepedett le és ott vagyonosabb polgári réteghez tartozott.

Habsburgok uralomra jutásával úgy Magyarország, mint Csehország elvesztette önállóságát és egy nagy középeurópai birodalom részévé váltak. Azonban ez a birodalom az alárendelt országokkal és tartományokkal saját tulajdonaként rendelkezett. Az idegen dinasztia uralma nem a nemzeti fejlődést előmozdító, hanem az azt fékező tényezővé vált. Bár Róma ekkor már nem egyedül uralta a keresztény világot, a Habsburgok egyházpolitikája egyértelműen a római pápákra támaszkodott. Ne feledjük, a kor egyáltalán nem kedvezett az újítóknak!

⁵⁷⁹ Škarka, Antonín: Půl tisíciletí Českého písemnictví. Praha: Odeon, 1986, 438. old.

⁵⁸⁰ Lásd Padányi Viktor: Dentu-Magyarica. Veszprém. Turul, 1989. 177. old.

⁵⁸¹ Lásd Szalatnai Rezső: Comenius-Szeges János = Köznevelés. 1969. 19. sz. 6-8. old. - Comenius = Kortárs 1970. 11. sz. 1705-1714. old. - Az élő Comenius sírkövénél = Élet és Irodalom, 1970. 48. sz. 6. old. - Comenius, akit Szegesnek hívtak = Ifjúsági Magazin, 1972. 5. sz. 14-17. old.

Nemcsak a vallásiaknak, a világiaknak sem: 1600-ban megégetik Giordano Brúnót, ugyanabban az időben hallgattatják el Galileo Galileit és a katolikus egyház jó- és rosszindulata között mozgott Kepler és Kopernikusz élete is.

A jószándékú, elfojtott reformtörekvések hamar váltak eretnekségekké. Mivel a Habsburgok saját hatalmukat veszélyeztetőnek látták a reformációt és a protestantizmust, az elsődleges feladatuknak tekintették ezeknek a mozgalmaknak a megtörését. Ezt könyörtelenül meg is valósították. Emiatt kellett a Cseh- és Morvaországban élő nemkatolikusoknak, köztük Comeniusnak elhagyni hazájukat.

Comenius Sárospatakra érkezését viszontagságos események sorozata előzte meg. 28 éves korában hagyja el hazáját, számkivettként vagy ünnepelt tudósként megjárja Európa számos országát és városát, hogy aztán 58 évesen megérkezzen Sárospatakra.

A történelmi hagyomány szerint Lorántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György felesége meghívására érkezik oda, amit még Ady Endre is megemlíti az egyik prózai művében: „Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre”⁵⁸² A meghívása azonban nem volt olyan egyértelmű, ahogy ezt gondolnánk. Hiszen egyszer már elutasította a meghívást, amikor I. Rákóczi György meghívta őt Alsted helyére a gyulafehérvári iskola élére. Pedig I. Rákóczi György annak ellenére, hogy óvatos és körültekintő volt, kinyújthatta volna kezét a magyar korona után, amivel Közép-Európa erőviszonyai bizonyára megváltoztak volna. De a korona után nyúlt kezét időben (és talán felesége Lorántffy Zsuzsanna figyelmeztetésére) visszahúzta, hogy aztán 55 éves korában végleg lehunyja szemét. Tehát Comenius bár egyfelől kapott egy udvarias meghívást Lorántffy Zsuzsannától, 1658-ben is talán inkább kényszerből utazott oda. Hiszen csalódott úgy az angolokban, mint a svédekben, s így egyetlen reménye maradt, a fejedelmi Erdély.

Az erdélyi fejedelmeket, közeleieknek érezte főleg a reformációhoz való hűségükért és törekvésükért, hogy fellendítsék a hazai oktatást és nevelést. Comenius azonban azt is elvárta volna, ha fontosabb helyet foglalnának el a Habsburgok elleni harcban.

A hasonlat, hogy „úgy jött 1650-ben Sárospatakra, mint Platón Syracusába: megvalósítani, ha nem is az eszményi államot, de legalábbis annak előcsarnokát, az eszményi iskolát”,⁵⁸³ kifejezi göröngyös életútjának utolsó nagy lehetőségét. Ugyanis előtte se hazájában, sem más- hol erre nem adták meg a feltételek. „A nagy államfilozófusok és a nagy elméleti pedagógusok közös jellemvonása az, hogy elveik a gyakorlatban mindig csődöt mondanak. Platón Syracusából, Comenius Sárospatakról keserű ízzel távozott.”⁵⁸⁴ Ez csak részben felel meg a valóságban, hiszen Comeniusnak legalább módjában állt a gyakorlatban kipróbálni a kidolgozott pedagógiai elveket. Mi több, a comeniusi elvek győzelmet arattak, s ezzel a magyarországi neveléstudomány sokkal gazdagabb lett.

Volt azonban a sárospataki tartózkodásának egy negatív mozzanata is. Comenius 1648-ban, tehát Patakra érkezése előtt két évvel, megjelentetett egy röpiratot „Függetlenség – az örök viszály eredete” (Independencia aeternarum confusionum origo) címmel, amelyben megtámadta a puritánok törekvéseit. A puritanizmus központi hittétele Istennek az emberi ügyek feletti legfelsőbb tekintélyének elvén alapult, amelynek lényege az egyházi vezetők és hagyományok helyett, az egyház bibliai alapokon való vezetésére vonatkozott. A puritán mozgalom ügyében, amelybe beletartozott a presbitérium szervezésének a kérdése is, maga I. Rákóczi

⁵⁸² Ady Endre az „Ismeretlen Korvin-kódex margójára” című írása a Nyugat elődjében, a Figyelőben jelent meg 1905-ben.

⁵⁸³Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (Hetedik kiadás). Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 127. old.

⁵⁸⁴ Ugyanott 127-128. old.

György fejedelem zsinatot hívott össze 1646-ban Szatmárnémetibe, ahol Tolnai Dali Jánost⁵⁸⁵ néhány társával együtt elmozdította hivatalukból. Tolnait ugyanis épp I. Rákóczi György fejedelem tette a sárospataki kollégium rektorává még 1639-ben. Ettől fogva állás nélkül Rákóczi Zsigmond udvarában tartózkodott, majd 1649-ben újra elfoglalhatta a rektorságot, ahol háborítatlanul működhetett. A Comenius által bírált puritán mozgalom egyik pataki képviselője nem volt más, mint az említett Tolnai Dali János, aki ezt a magyarországi kálvinisták belügyeibe való beavatkozásként értelmezte. Kettejük viszonyát Patakon való tartózkodása alatt ez eléggé elmérgesítette.

Tehát amikor Comenius útnak indult, már közeledett a hatvanadik életéhez. Bátor tettek számát, hogy megállt szülőhazájában, Csehországban is. Ha felismerik, akkor a legnehezebb következményekkel is számolnia kellett. Magyarországon keresztül még megállt a Trencsén-megyei Puhón.⁵⁸⁶ Itt találkozott az ugyancsak morvaországi származású protestáns lelkésszel, Drabík Miklóssal (lat. Nicolaus Drabicius),⁵⁸⁷ aki üldöztetése előtt a közeli Ledniczen (ma Lednica Szlovákiában) telepedett le. Drabík látomásairól már korábban tudott és épp azok a próféciák keltették fel a figyelmét, amelyekben Rákóczi Zsigmond úgy szerepelt, mint a Habsburg uralom megdöntője. Ugyanis Drabík látomásai először Györgynél vallásosabb öccsét, Zsigmondot jelölték a jövő nagy dolgok letéteményeseként. Valószínűleg Drabík Comeniusra gyakorolt hatása miatt döntött úgy, hogy éppen a fejedelmi családhoz utazik.⁵⁸⁸ A következő év elején Drabík meg is látogatta őt Patakon azzal, hogy majd Zsigmond fogadja őt, akinek személyesen is előadja a jóslatait. Zsigmond azonban ezt elutasította. 1651. június 26-án ő, Comenius eskette Rákóczi Zsigmondot⁵⁸⁹ és Henrietta Mária pfalzi hercegnőt.⁵⁹⁰ Ebből az alkalomból írja meg a „Náthán bizalmas beszéde Dávidhoz” (Sermos secreto Nathanis ad Davidem) és ennek kiegészítését, a „Sermo secretior” (Még bizalmasabb) című művét, amelyekben képletesen felszólítja Zsigmondot, hogy forduljon szembe a Habsburgokkal (és a törökkel), hogy a magyarokat és Európa többi népét felszabadítsa. Ezekben a drabíki jóslatok mellett megmutatkozott Comenius politikai és stratégiai látóköre. Zsigmond azonban egy évre rá meghal, s így Comenius belé öntött reménye elszáll. Drabík azonban ügyesen azt hajtogatta, hogy Zsigmond korai halála azért következett be, mert nem engedelmeskedett az isteni sugallatnak, s megbüntettetett öccse helyett így kapta meg II. Rákóczi György a dicsőséges feladatot. Az említett művekkel kapcsolatban, zárójelben megjegyeznénk, hogy van benne utalás Comenius Rózsakeresztes mozgalommal való kapcsolatára, ill. szimpatizálására, mivel Zsigmondot egy ilyenfajta titkos társaság létrehozására buzdította.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ Tolnai Dali János (1606-1660) teológus, református lelkész, a magyarországi puritán mozgalom kiemelkedő alakja, a sárospataki iskola pedagógusa.

⁵⁸⁶ Ma Púchov Szlovákia területén.

⁵⁸⁷ Drabíkot jóslatai és izgató beszédei miatt 1671-ben Pozsonyban felségsértés miatt lefejezték.

⁵⁸⁸ Erről részletesen ír Péter Katalin „Comenius és a Rákócziak” című tanulmányában (In: Comenius és a magyar művelődés. (Szerk. Csorba Csaba et al.) Sárospatak, 1994. Bibliotheca Comeniana V. 26-29. old.)

⁵⁸⁹ Rákóczi Zsigmond (1622-1652) I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és Lorántffy Zsuzsanna fia, II. Rákóczi György öccse. Az esküvőről lásd részletesebben Kármán Gábor: Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: Szerencsénk elegey forgása (szerk. Kármán Gábor és Szabó András Péter). L' Harmattan Kiadó Budapest, 2009, 243-269. old.

⁵⁹⁰ A hercegnő a Csehországban rövid ideig uralkodó, a már említett cseh „téli király” Pfalzi Frigyes lánya. Amikor kíséretével 1651. június 21-én áthaladt a felsőmagyarországi Szepeskáptalan (ma Spišská Kapitula, Szlovákia) területén, esküvője tiszteletére a jezsuiták ún. iskoladrámát adtak elő Talasio – Menyegzői ének címen. Lásd közelebbről Kármán Gábor: Jezsuita iskoladráma Rákóczi Zsigmond tiszteletére. In: Dráma – Múlt, Színház – Jelen. Tanulmányok a dráma és színháztörténet köréből. Erdélyi Múzeum Egyesület. Partium Kiadó, 2009. 289-296. old.

⁵⁹¹ Részleteiben Péter Katalin: Comenius magyarországi elképzeléseiről. A Sermo secretus és a Gentis felicitas. In: Egyháztörténeti Szemle, 7. évfolyam, 2. sz. 2006, ugyancsak Péter Katalin: Comenius és a Rákócziak. In: Egyháztörténeti Szemle. 7 évfolyam, 2. sz. 2006.

Tudományos és pedagógiai munkáját azonban Zsigmond személyébe vetett bizalmának kudarca sem tudta meggátolni. Még Zsigmond kérésére készítette „A nagyfényű pataki főiskola eszméje” (*Illustris Patakinaena scholae idea*) című tervezetet, amely elnyerte a fejedelmi család tetszését és megbízták őt az iskola újjászervezésében. Megpróbálta megvalósítani tervét a hétosztályos panszofikus iskoláról. Az első osztályt a „Lelki tehetségek kiműveléséről” (*De cultura ingeniorum oratio*) című beköszöntő beszédével nyitotta meg, amelyben szólt a magyar néphez és a közoktatás nagyobb támogatására szólította fel.

Sárospatakon több pedagógiai munkája született. Az iskola használatára újra átdolgozta a latin nyelvkönyvek sorozatát. Kiemelkedők az eredeti gondolatai a tananyag elsajátítása és az iskola mint olyan megkedvelése a tanulók részéről drámai formában – játékkal. Ezzel kapcsolatban nyolc didaktikai játékot írt, amelyeket „Iskola játékkal” (*Schola ludus 1654*) címen adott ki. Hasonló eredeti ötlet, amely a tanítás érthető és szemléltető módját testesítette meg, az új latin nyelvű tankönyv, a „Világ képekben” (*Orbis pictus*) volt, amely 1658-ban jelent meg Nürnbergben, latin–német kiadásban, majd később, 1669-ben ugyanott latin–német–magyar kiadásban, 1685-ben pedig a lőcsei nyomda is kinyomtatta latin, magyar és német nyelven. Ez tartalmazta a tananyag képes kíséretét, amellyel a tanulók az őket körülvevő világról is képet alkothattak. Abban a korban ez valóban az első ilyen próbálkozás volt. Csak érdekességként említjük, hogy még a tárogató sípot, mint hangszert is megemlíti. Ezen nincs mit csodálkozni, mert már jóval előtte, a „Januában” (*Janua Linguarum aurea reserata* [Nyelvek kitárt arany kapuja]) is ír a tamburáról, mint húros hangszerről.⁵⁹² Mindez arról tanúskodik, hogy a zene sem állt távol tőle, és mint egyházi embernek, illet foglalkozni zenével is.

Csak csodálkozhatunk, hány elképzelést tudott Comenius Sárospatakon megvalósítani. Azonban törekvése, hogy teljesen megváltoztassa az addig száraz tanulást öröme és játékra, és létrehozni tökéletes iskolát minden oktatási szinten, Sárospatakon akadályokba ütközött és csak részben sikerült neki. De az ottani működése szükséges gyakorlati tapasztalatokat nyújtott neki, amelyeket felhasznált a didaktikai munkáinak további kiadásainál.

Bár pedagógiai és tudományos tevékenysége Sárospatakon nagyon gazdag volt, de politikai számításai nem teljesültek. Említettük, hogy I. Rákóczi György fia, a tehetséges Zsigmond idő előtt meghalt. A Zsigmond halála 1652-ben nemcsak a Rákóczi családot tölti el szomorúsággal, hanem Comeniust is. Verset ír, amelynek címe „Felkel a nap és leszáll a nap” (*Oritur sol et occidit sol*), kifejezi bánatát és az elvesztett reményét. Comenius számára már csak Zsigmond bátyja, II. Rákóczi György marad, aki azonban nemcsak hogy felületes, de becsvagyó is. Európa nagypolitikájának szereplője akart lenni, de ez lett a veszte. Hiába kérte őt Comenius, hogy álljon a Habsburg-ellenes mozgalom élére és szabadítsa fel hazáját és mellette Csehországot is, Rákóczi nem állt a mozgalom élére. Nem a Habsburgok ellen indított függetlenségi harcot, hanem a lengyel királyi trón megszerzését választotta, ez a vállalkozása azonban kudarcra végződött és az erdélyi sereg Lengyelországban elpusztult. A katonaság nélkül maradt Erdélyt megtámadta a török. Néhány év alatt tönkrement a virágzó fejedelemség. Legfontosabb határvárai török vagy német kézre kerültek. A kifosztott Erdélybe a szultán nevezett ki fejedelmet, a tehetetlen Apafi Mihályt.

Ezt azonban Comenius még nem sejtette. Felbuzdulva Drabík jóslatain, bízott a Rákóczi család küldetésében, amelybe bele szőtte a saját elképzeléseit is Csehország felszabadításával kapcsolatban.

⁵⁹² Johann Amos Comenii *Ianua Linguae Latinae ... in Hungaricam Linguam translata, Per Stephanum Beniamin Szilagyi ejusdem Scholae Rectorem, Varadini, Apud Abrahamum Szenci, 1643. 168. old.*

Sárospatak az Erdély és Lengyelország közötti területnek csaknem a központjában fekszik. Abban az időben aránylag nagy volt a gazdasági szerepe és súlya, hiszen a környék ismert volt szarvasmarha-, gabona- és bőrkereskedelméről, nem beszélve a minőségi boráról. Bár sárospataki tartózkodása alatt behatóan foglalkozik az iskolával, a tanítással, de szeme előtt a Habsburg uralom felszámolása lebegett. Ugyanakkor Comenius még ekkor is Drabík jóslatainak a befolyása alatt áll. Nem sikerült azonban Lorántffy Zsuzsannát meggyőzni, hogy fiát, Györgyöt Drabík jóslatai szerint befolyásolja. Valószínűleg ez lehetett az elsődleges célja a *Gentis felicitas* (1652) megírásának és közzétételének, amelyet politikai röpirat helyett, az uralkodónak szóló beadványként fogalmazott meg.

Az iromány tartalmához hozzátartozik, hogy Comenius rövid erdélyi tartózkodása alatt nagyon behatóan figyelte és elemezte nemcsak a politikai viszonyokat, hanem a gazdasági és kulturális életet is. A műben szembesítette a korabeli Magyarország állapotát a fejlett nemzetről való elképzelésével.

A Magyarországon uralkodó viszonyokról csak akkor és úgy nyilatkozott, ha rendelkezett összehasonlítási lehetőséggel. Ez pedig nem volt más, mint hazája, Csehország és Hollandia, amely látványos módon elindult a kapitalizmus útján. A négyéves tartózkodása idején, Sárospatakon, ill. Erdély és Magyarország területén, valóban volt lehetősége a társadalmi környezet beható elemzésére. Bár a beadványt II. Rákóczi Györgynek címezte, mint Erdély fejedelmének, a szövegben mégis mindig Magyarországról ír, az összmagyar viszonyokat taglalja. Ezzel is ki akarta fejezni hódolatát Rákóczi Györgynek, mint Magyarország jövődöbéli uralkodójának.

A *Gentis felicitas* Comenius valójában II. Rákóczi György megnyerésére törekedett, azonban sok olyan elemet is találunk benne, amely gondolkodásba ejti korunk szakembereit és politikusait is. Egyben, a benne foglalt gondolatok gazdagítják Comenius össz-javításról való elképzeléseit is, mivel a társadalmi és gazdasági terveinek a részévé válnak. Szerkezetében a beadvány 140 cikkelyt tartalmaz, amelyek logikusan követik egymást. Nem tudunk itt mind-egyikre kitérni, hiszen elég ezeket elolvasni és a XXI. század embere is megérti. Azonban úgy gondoljuk, hogy néhány, éppenséggel hibás fordítás, vagy valamelyik fogalom elhallgatása miatt, értelmeznünk kell, ill. tárgyunk szemszögéből meg kell magyarázni.

Az írás fő tárgyköre a nemzet. Sokan azt mondhatnák, hogy a nemzet olyan politikai kategória, amelyet a francia forradalom hozott létre. Tény, hogy a nyugati felfogás a nemzetet politikai egységként kezeli. A francia forradalom után ezt a felfogást többen finomították, és mivel most Comeniusról, mint cseh hazafiról értekezünk, egy csehországi példával illusztráljuk ennek a nemzetfelfogásnak a lényegi tartalmát. Bernard Bolzano (1781-1848) a prágai egyetem olasz származású, német nyelven oktató filozófusa volt. Bolzano elutasította az akkoriban népszerű természeti egységként értelmezett nemzetfelfogást. Szerinte a nemzet értelme nem a biológiai, természeti adottságokban rejlik, hanem a jogfosztás elleni védekezésben, az aszociális érzelmek, a társadalmi elnyomás és a kiváltságok elleni harcban. A nemzetet szellemi és erkölcsi közösségben tekintette, és így pl. feltételezte, hogy Csehországban egységes „politikai” nemzet fog létrejönni, szellemi közösség, amely egymás mellett és közösen, két nyelvet fog használni – a csehet és németet. Csaknem ezzel párhuzamosan terjedt el (főleg a német területeken) a másik felfogás, amely a nemzetet kulturnemzetként értelmezte. Ez a felfogás Johann Gottfried Herder (1744-1803) német filozófus nézeteire volt alapozva. Herder, annak ellenére, hogy a historicista, „organikus” nemzetfelfogáson a földrajzi tényezők és az éghajlati viszonyok hatását hangsúlyozza, hozzáfűzi, hogy az embert emberivé elsősorban a nyelv, a hagyo-

mányok, a népi alkotások tették, amelyek összekötik az egyes nemzedékeket, és fejlődésük bizonyos fokán nemzeti egységeket alkotnak. Ez a két nemzetfelfogás napjainkban is él, igaz részleteiben kifinomultabban, alkalmazkodva a mai viszonyokhoz.⁵⁹³

Comenius beadványa még a mai módszertan és ismeretelmélet szerint is nagyon jól van felépítve. A nemzetfogalom tartalmi meghatározásával kezd, amit aztán egybevet az akkori Magyarország állapotával. „A nemzet azon emberek sokasága, akik ugyanazon törzsből származnak, a világnak ugyanazon a helyén (mintegy közös házban, amelyet hazának neveznek) laknak, egy nyelvet beszélnek és ezért a közös szeretet, az összetartás és a közjóra való törekvés fűzik őket össze.” (1. cikkely) Bár explicit módon nincs benne a „közösség”, mégis kifejezi mindazt, amit a közösségről a modern szociológia szerint tudunk.⁵⁹⁴ A nemzet mindig is egy eszményi közösség volt, amelynek tagjait a közös célok, közös érdekek, a közös vagy legalább hasonló értékrend és a közösségi tudat kötötte egybe. Comenius meghatározásában mindez kifejeződik a közös szeretetben, az összetartásban és a közjóra való törekvésben. Ezekhez ő hozzákapcsolja a közös származást és a nyelvet, amelyek a kulturnemzetnek a meghatározói. És ott van a közös terület, amely inkább a politikai nemzetfogalom tartozéka, de zárójelben már ott van a közös területnek az érzelmi töltete: a közös ház, a haza!

Összegezve, a nemzetfogalom két említett klasszikusa előtt csaknem százötven évvel, Comenius tollából egy olyanfajta nemzet meghatározás fakadt, amely dísze lehetne a mai modern szociológiai tankönyveknek is. Bár inkább a kulturnemzet jegyeit helyezi előtérbe, mégis egyfajta szimbiózusa a kettőnek. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a két említett és lényegükben eltérő nemzetfelfogás (a politikai és nyelvi-kulturális) sem a múltban, sem a későbbiek során élesen nem fordult egymással szembe, nem zárta ki egymást. Szigorú szembeállításuk hamis és félrevezető lenne, mely valamely ország nemzeti kultúrájának az érvényesülése, „kulturális nacionalizmusa”, szükségszerűen felhasználja az államot és ennek politikáját, ugyanúgy, mint a nemzetpolitika, a „politikai nacionalizmus”, szükségszerűen a kulturális identitásra támaszkodik.

Eddig csaknem minden szakember, aki Comenius *Gentis felicitas*-ával foglalkozott, kiemelte a boldog nemzet ismérveit, amelyek szerinte a Szentírásból, a bölcsék mondásaiból és az emberiség közmegegyezéséből (úgy is mondhatnánk, hogy az emberek józan eszéből) erednek. Annak ellenére, hogy érthetően megtalálhatók az elemzett munkában, érdemes ezeket külön is felsorolni:

I. Népesedés. II. A föld javai. III. Az önmagában való teljesség. IV. Békességes szomszédok. V. Hadviselésben való jártasság. VI. Belső egység. VII. Jó törvények. VIII. A jó előjárók. IX. A legfelsőbb hatalom birtokosainak honi származása. X. A közszabadság. XI. A nép frissessége és serénysége (lelkesedése) minden dologban. XII. Mesterségek és tudományok. XIII. Anyagi gazdagság. XIV. A közbiztonság. XV. Az ifjúság helyes nevelése. XVI. A vallás tisztasága. XVII. Isten jelenlétének rendkívüli jelei. XVIII. A külföldiek csodálata.

Azonban hozzá teszi, és ez számunkra is fontos megállapítás, hogy teljes boldogság nem létezik: „A legtöbb nemzet nélkülözi a boldogságnak már említett legtöbb feltételét.”

Amin az ember szeme megakad a *Gentis felicitas* sorainak (de más írásainak is) olvasásánál, az a jelző, amit Magyarországgal kapcsolatban használ: »kedves Magyarországom«, »kedves magyarok«, »Kedves Nemzet«! Ez több, mint a diplomácia nyelvezete. Ez valóban a

⁵⁹³ Közelebbit ezekről és a további nemzetfelfogásokról lásd: Csámpai Ottó: *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* Budapest, Heraldika, 2005. 104-117. old.

⁵⁹⁴ A közösségekről ma már klasszikus műnek számít Ferdinand Tönnies (1855-1936) német szociológus „Közösség és társadalom” (Budapest, Gondolat, 1983.) című munkája.

hazaszeretet kifejezése. Még akkor is, ha második, vagy pontosabban, átmeneti hazájának tekintti. Ezt használja akkor is, amikor bírálón ír róla. Ugyanis az iromány kritikai hangvételű és az első oldalakon leszögezi, hogy a hibák gyógyításához, fel kell kutatni azoknak az okait: „A földkerekség egyik nemzetéről sem lehet semmi olyan dicsőt mondani, amit a legnagyobb mértékben nem szeretnék elmondani Rólad, kedves Magyarországom. Ezt lelkiismeretem (a Szentlélekben) tanúsítja. De fájdalom, hogy nem tehetek szívem szerint! Ám nem elég a bajra figyelmeztetni – ha orvosolni is akarjuk azt. Fel kell kutatnunk az okokat, mert ezek ismerete nélkül vakmerően vállalkoznánk a betegség gyógyítására – semmi, vagy kétes eredménnyel, sőt gyakran csak növelnők a bajt.”

Nem célunk a beadvány mind a 140 cikkelyét elemezni, azonban van néhány, amit nem kerülhetünk ki és világossá kell tenni a tartalmukat, illetve értelmezni a mai ember számára.

Comeniusnál a nemzet boldogságának egyik (III.) fontos ismérve volt az önmagával való teljesség, amit az előző lapon nagyon élesen és egyértelműen így fogalmaz: „idegenekkel nem keveredett”. Ezt a tézist a továbbiakban megmagyarázza, pontosítja és kibontakoztatja: (10) „...a boldogság feltétele az is, hogy az országot csak bennszülöttek lakják, s ezek ne keveredjenek idegenekkel, abból következik, hogy Isten akkor, amikor népének a jó földet átadta, azt tanácsolta nekik, hogy ne tűrjenek meg ott másokat, és megtiltotta az ilyenekkel való keveredést... ” Az egyik további cikkelyében (32) a magyar nemzet nagyságáról és az ország kiterjedéséről ír. „Senki sem fogja azt mondani, hogy a magyar nemzet nagy nép, ha figyelembe veszi, hogy egyetlen, nem is nagy kiterjedésű és nem is sűrűn lakott ország határai közé van szorítva, s ezt a földet sem maga lakja, hanem földjének jó részét, ha nem a nagyobb, németek, szlávok, rutének, oláhok és törökök lakják.”⁵⁹⁵

A további (34) cikkelynél más vonatkozásra is ki kell térnünk. A bekezdés latinul így kezdődik: „Non à solo Hunnorum sanguine habitari, multas superesse antiqui incolatus (gentium Slavicarum) reliquias; multos item irrepsisse aliunde, Germanos, Rutenos, Valachos adeoque Turcas, in evidenti est.” Azonban néhány fordító szemérmesen elhallgatja a hunokat, mint a magyarok testvérnépét, de mint etnonimát is. Még az első összesített cseh kiadás is így fordítja – cseh nyelvre – az idézett bekezdést: „Nyilvánvaló, hogy nem egyetlen magyar vér lakja, hogy vannak itt maradványai a régi benépesítésnek (szláv nemzeteknek) ahogyan sok ember behatolt máshonnan, németek, rutének, oláhok, sőt törökök is.”⁵⁹⁶ A kilencven évvel későbbi szlovák fordítás csaknem ellenkezőleg (és pontosabban) fogalmaz: „Kétségkívül, nemcsak a hunok (vagyis magyarok – a fordító megjegyzése) utódai lakják, hanem a régi népesség (szláv nemzetek) sok maradványa is itt maradt, sok behatolt máshonnan, úgymint németek, rutének, románok, sőt törökök is.”⁵⁹⁷ Magyar fordításból is van legalább kettő. Az egyik az idézett latin cikkelyt így fordítja: „Nyilvánvaló, hogy nemcsak magyarok (hunok) lakják ezt a földet, hanem fennmaradt rajta az ősi lakosságnak (szláv népeknek) sok ivadéka, észrevétlenül máshonnan is

⁵⁹⁵ A Kováts Gyula féle magyar fordítás a „Slavis”-t szlovákokként és a „Valachis”-t pedig románokként fordítja. Lásd: Comenius: A nemzet boldogsága (Ford. Kováts Gyula) In: Comenius Magyarországon – Comenius Sárospatakon írt műveiből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 359. old.

⁵⁹⁶ A cseh fordítás (fordító Dr. Jan V. Novák) így hangzik: „Že není obyvaná jedinou krví Maďarskou, že zbývají mnohé ostatky starého osídlení (národů Slovanských) rovněž že mnoho lidí se do ní vplížilo odjinud, Němců, Rusinů, Valachů, ba i Turků, je zřejmé.“ Lásd: Komenský, Jan A.: Štěstí národa. Praha, Nakladatelství J. Otty, 1901, 19. old.

⁵⁹⁷ A szlovák fordítás (fordító Dr. Július Špaňár, CSc.) így hangzik: „Je isté, že ju neobývajú len potomci Hunov (t.j. Maďari – pozn. prekl.), ale že tu ostalo mnoho pozostatkov starého osídlenia (slovanských národov), veľa ich sem preniklo odiniaľ, ako Nemci, Rusíni, Rumuni, ba aj Turci.“ Lásd Komenský, Jan Amos: Gentis felicitas. Šťastie národa. Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1992, 28. old.

sok német, rutén, román, sőt török telepedett be.”⁵⁹⁸ (a hunok elhallgatása megismétlődik az idézett cseh fordítás 54. cikkelyénél is) A 34. cikkely szövege az akkori Magyarország nyelvi-etnikai sokszínűségének következményeivel folytatódik: „...lakosai nem egy, hanem legalábbis ötféle nyelven beszélnek... A nemzeteknek, nyelveknek, erkölcsöknek ez a keveredése bizonyos műveletlenséget okoz, vagy ilyesmire emlékeztet, és nyilvánvalóan útjában áll a közös boldogságnak.”⁵⁹⁹

Itt meg kell állnunk egy pillanatra! A magyarság mindig befogadó nemzet volt, hiszen a „hungarus” tudat különböző etnikumokat integráló tudat is volt. Comenius megállapítása teljesen eltér attól, amit Imre herceg felé intelemként István király szájába adnak. De István király az Intelmekben is „vendégek és a jövevények” befogadásáról⁶⁰⁰ beszél, nem „populus”-ról, nem „gens”-ről. Bár a későbbiekben hozzáteszi: „Nam unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est. – Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”⁶⁰¹ A régmúlt tapasztalatai azt bizonyítják, hogy valóban sokáig nem volt nyoma a nyelvi megosztottság feszültségeinek. Ellenkezőleg, kialakult egy olyan hazafias érzület, amely előnyben részesítette a hazához való kötődést az etnikumhoz való kötődéssel szemben. A Szent Korona eszméből eredő „hungarus” nemzettudat, az ország különböző nyelvű lakosait mind az egy magyar nemzet tagjaiként tekintette. Comenius korában, amikor Magyarország három részre szakadt és az egyes részek az európai hatalmi játszmáinak eszközeivé váltak, a helyzet ezen a téren is kezdett megváltozni. A szétszaggatott, szétdúlt országban az egyes etnikumok és nyelvi közösségek a három hatalmi központ között őrlődtek, ami természetesen feszültségekhez is vezetett. Nem beszélve arról, hogy a kibontakozó kapitalista forradalom szele a nemzeti öntudatosodás folyamatait is deformálta, ami a későbbi századok során belső bomlasztásokhoz vezetett.

Comenius továbbiakban rámutatott a kedvezőtlen külső tényezőkre is. Egyfelől az erős német nyomás, amit a Habsburgok képviseltek, másfelől a török részéről történő kisebb vagy nagyobb zaklatások és betörések. Ezeknek nem tud az ország kellőképpen ellenállni, mint írja, azért sem, mivel a Hunyadiak utáni korban „a harcias nép vitézsége gyengülni kezdett” (36. cikkely).

Élesen bírálja az elharapódzott irigységet, gyűlöletet és ellenségeskedést, amely felémészi a magyarságot, mindenki a maga haszna után megy és nem fordítanak figyelmet a közjóra (37. cikkely). Mivel a magyaroknak már régen nincsenek hazai királyaik, idegenek uralkodnak rajtuk – ez kicsinyíti a nemzet dicsőségét és növeli a szolgaság előtti félelmet (40. cikkely). Kritikai szemlélet alá veti, hogy az emberek elhanyagolják a mesterségek tanulását – fém, üveg és papírgyártást, nyomdász-mesterséget, festőipart, sőt a kovácsmesterséget is. Elhanyagoltak a szántóföldek, erdők, kertek és szőlők is (43. cikkely). Ugyanakkor a drágakövet, aranyat és ezüstöt az idegenek termelik a föld gyomrából (44. cikkely).

Comenius az iskolát megreformálni érkezett Sárospatakra. Valószínűleg jól felmérte a helyzetet, mert a beadványban több utalást tesz a neveléssel és művelődéssel kapcsolatban: „... az egész királyság⁶⁰² magyarul területén nem találni egy iskolát sem hazai tanítási nyelven (...), amelyben a gyermekeket az olvasásra, a betűvetésre és a jó erkölcsökre tanítanák” (46.

⁵⁹⁸ Comenius: A nemzet boldogsága (Ford. Kováts Gyula) In: Comenius Magyarországon – Comenius Sárospatakon írt műveiből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 359. old.

⁵⁹⁹ Ugyanott.

⁶⁰⁰ Szent István király intelmei Imre herceghez (Ford.: Kurcz Ágnes). In: Árpád-kori legendák és intelmek. Második Kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1987, 59. old.

⁶⁰¹ Ugyanott.

⁶⁰² A Kováts Gyula-féle fordításban elhagyják a magyar királyság kifejezést és országgal helyettesítik. Lásd Comenius: A nemzet boldogsága (Ford. Kováts Gyula) In: Comenius Magyarországon – Comenius Sárospatakon írt műveiből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 362. old.

cikkely). Nem akarunk mélyebbre belemenni ebbe a témába, mert hiszen Comeniust a világ úgy ismeri, mint pedagógust és a magyarul megjelenő szakirodalom is többnyire ezt az oldalát elemzi és értékeli. De valószínűleg volt oka kimondani ezeket a kemény szavakat. Ugyanakkor más irányba is nagyon kritikus volt a meglátása. Az európai hatalmi harcok vallásháborúk is voltak egyben. Comenius pedig egyházi ember, felekezetének utolsó püspöke. Meg tudta különböztetni a valódi istenhitet a vallásossággal álcázott istentelenségtől. Mert ez is dívott az akkori Magyarhonban, beleértve a kálvinista Erdélyt is. Az embereket körülvevő rossz megtette a hatását: „... a vallásnak csak színleg van becsülete, eszméit ajkukon hordozzák, de tanításai szerint csak kevesen élnek.” (47. cikkely) Szerinte a vallási élet „inkább a külsőségekben van megreformálva, mint a belső dolgokban, inkább dogmaiban és szertartásaiban, mint a jámborság élő gyakorlatában és ezáltal az igazi fegyelmet hathatósan előmozdító buzgóságában” (67. cikkely). Ez a meglátás Lewis Bayly „Praxis Pietatis” című puritán szellemet megidéző művének megerősítése.⁶⁰³

Ezek a megállapítások egy XXI. században élő, nemzetben gondolkodó, hívő magyar ember számára sértők is lehetnek. Hiszen a Magyarhont mindig is idealizált eszményképként képzelik el, de ne feledjük, a három részre szakadt ország ilyen képpel szolgálhatott annak, aki kívülállóként szemlélte azt. Hozzá kell azonban tenni, hogy még olyan időszakokban is, amikor boldog békeidőket élhettünk volna, Magyarország hasonló tünetekben szenvedett. Elég felidézni a XXI. század első tíz évét és látjuk, hogy a tünetek hasonlóak. Bár ezzel kapcsolatban Comenius jellemzéséhez egy nagyon fontos dolgot szükséges megemlíteni: Ő nem idegenként, sőt nem is kívülállóként vizsgálta Magyarországot. Úgy kezelte, mint saját hazáját – saját magára veszi a magyarok bűneit, hibáit: „Vajon más népek félnek-e tőlünk számbeli nagyságunk vagy harci erényeink miatt, megcsodálnak-e bölcsességünkért, vagy tisztelnek-e bennünket az Isten jelenlétének látható jelei miatt? Bizony, egykor félelmetesek voltak a fegyvereink. Amikor a keresztyén vallást felvettük, és később, amikor tisztább, reformáltabb alakjában is elfogadtuk, Isten kedves népei közé számítottunk. A barbárság szennyéből kiemelkedők közé soroltak bennünket, amikor először jutott el hozzánk az írástudománnyal való foglalkozás. Most azonban hogyan állunk? Mert harciatlanok, gyengék lettünk, eltaposnak bennünket. A bölcsesség mélyreható tanulmányozását elhanyagoljuk, s ezért, mint tudatlanokat és félbarbárokat, kinevetnek...” (49. cikkely) Néhány komeniológus állítása szerint írásai ösztönzően hatottak Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér műveire is. Nem kívánunk ezzel foglalkozni, csak utalunk rá, hogy amit Comenius a hibáinkról és bűneinkről írt a XVII. században, azt Zrínyi tömören a „magyar romlás századának” nevezte.

A beadványból egyértelműen kitűnik, hogy már akkor is gondok voltak a gyermekáldással. Békeidőkben kevés gyerek születik és azokról sem, akik megszületnek, nincs úgy gondoskodva, hogy életben maradjanak: „Annak, hogy fiaid nagyobb számban nem születnek, az az oka, hogy nem mindenki, akik erre alkalmasak, kötnek házasságot és nemzenek gyerekeket; ennek pedig az oka az, hogy nem eléggé ismeretesek a kenyérkeresés és családfenntartás módjai.” (52. cikkely)

Comenius szerint a tudatlanság az oka, hogy olyan termékeny földön, mint Magyarország, annyi sok éhes, rongyos és szűkölködő ember él. Ha a termőföldet célszerűen művelnék, akkor négyszer több embert is el tudna tartani és mindenkinek bőséget tudna nyújtani. A tudatlanság az oka a belső viszálynak és gyűlölködésnek, ami aztán oda vezet, hogy jogérvényesítés

⁶⁰³ Lewis Bayly: Praxis pietatis. Az az: kegyesség gyakorlás. Ford. angol nyelvből Medgyesi Pál által. Debrecenben, 1636. (Ravasz László előszavával). In: A Reformáció és Ellenreformáció Korának Evangéliumi Keresztyén (Református és Evangélikus) Egyházi Írói IV. Budapest, 1936.

nem az igazságot segíti: „... tudatlanságból történik, hogy az igazság olyan gyakran és oly súlyos erőszakot szenved, az ártatlanságot elnyomják, az igazságtalanság uralkodik, a jók félnek és nyögnek, a rosszak tombolnak és ujjonganak.” (59. cikkely). Ugyanakkor rámutat arra, hogy a viszálykodások és erőszakosságok igazi oka főleg az idegen földről jött uralkodók, illetve azoknak hazai behódolói.

Comenius kitér az ifjúság nevelésére is, amely szerinte rossz. Az ifjúságot nem a frissességre, fürgeségre és a munkaszeretetre nevelik. „És minél tétlenebb valaki, annál jobban hasonlít a kőhöz vagy a fatuskóhoz, s minél mozgékonyabb, annál hasonlóbb az égi Naphoz, vagy az angyalokhoz, ezek ugyanis állandóan mozgásban vannak...” (63. cikkely)

A *Gentis felicitas* sorainak olvasásánál megfigyelhető, hogy szerzője gondos felépítéssel válogatta össze a magyarság hibáit, mintegy ok-okozati összefüggés logikus folyamatát. Kendőzés nélkül sorba veszi azokat, hogy aztán javasolja, hogyan lehetne őket kiküszöbölni, hogy a nemzet valóban boldog legyen. Mint egyházi méltóság, bizakodóan Istenre hivatkozik: „... még nem veszett el minden, még megvan Istennek irántunk való jósága, csak legyenek, akik tudják, és inkább akarják meghallgatni, megfontolni és követni Isten tanácsát, mint önmaguk kárára megvetni. Minden betegségünk ellen kéznél az orvosság, Isten kegyelméből!” (71. cikkely).

A lakosság szaporítására javasolja a tisztességes házasságkötések számának emelését, főleg a köznép soraiból. Az ország termőföldjét szakszerűen meg kell művelni. A nép idővel az ország minden részét be fogja tölteni a maga ivadékaival. Megjegyezzük, hogy a középkori és a koraújkor Magyarországon a népessége szinte felmérhetetlen, a kutatások–becslések mintegy 3–3,5 millió főre teszik az ország lakosságát, melynek 70–80 százaléka lehetett magyar, a többi más nemzetiségű.⁶⁰⁴ A XVI. és a XVII. század fordulóján a rendkívül pusztító tizenöt éves háború, az 1660 körüli évek Erdélyt s a nyugati-északnyugati részeket sújtó török seregjárások, a végvárak mentén szüntelenül kiújuló harcokkal, meg a Habsburg-ellenes küzdelmekkel, nagyban hozzájárultak a népesség számának csökkenéséhez. Nem beszélve a magyar etnikumról, amely harcokban aktívan kivette a részét, s így nagyobb volt a vesztesége is. Comenius ebben a tekintetben is nagyon előrelátó volt. Nem lehetett a lakosság számát betelepítésekkel növelni. Csak a természetes szaporulat volt célszerű.

Ami aggodalommal tölti el, az a király személye. Egyedül az Isten az, aki elrendeli, hogy „... a királyi pálcá visszaállhasson valakire, aki testvéreink köréből való...” (80. cikkely). És a 81. cikkelyben már egyértelműen fogalmaz: „Ha a magyar népnek ilyen fejedelme lesz, akinek elmondhatja, amit Izrael népe Dávidnak mondott: »Íme, mi a te csontodból és testedből valók vagyunk« (Sám II. 5, 1), és amint az Isten már előzetesen mondotta: »A te atyádfiai közül emelj magad fölé királyt« (Deut 17, 15), hogyne remélhetné mintegy testvérétől sérelmeinek könnyítését, szabadságának gyarapítását!” Eljött az idő a Habsburg-ház lecserélésére!⁶⁰⁵ A bölcs Salamont, aki a hatalom birtokában az élen fog állni a későbbi cikkelyben (126) már nevében is nevezi – II. Rákóczi György, és felszólítja őt, hogy vállalja el ezt a küldetést.

Ha a nemzet boldogsága utáni vágyakozásunk komoly, akkor három feltételnek a teljesítése szükséges:

I. helyes cél kitűzése, ami nem más, mint a nemzetnek határvonalakkal jól körvonalozott boldogsága, amely minden tekintetben dicsőséges lesz az Istenre, az egyházra és a hazára nézve.

⁶⁰⁴ Kubinyi András: A középkori Magyar Királyság népessége a 15. század végén. In: Történelmi Szemle 38. (1996) 135–161. old

⁶⁰⁵ A *Gentis felicitas* írása és kiadása idején még a fiatal IV. Ferdinánd uralkodott a magyar trónon, aki aztán 1654. július 9-én meghalt.

II. az eszközök, amelyekkel elérjük a célt: az Isten és mi magunk, akik az Istennel együtt akarunk működni, és más emberek és más eszközök, amelyek segítségét felhasználjuk.

III. az eszközök felhasználásának szükséges módja.

Meg kell bízni az Istenben, azonban ezzel együtt minden embernek munkálkodnia kell, mert enélkül a természetben sem érünk el eredményt. Isten azt kívánja, hogy az emberek kölcsönösen segítség egymást. Saját szorgalmunkat meggondoltan, tisztességesen és kitartóan kell használnunk. Az idegen segítséget meg észszerűen használni, hogy abból semmi kár ne keletkezzék, és hogy a segítség a mi érdekeinknek feleljen meg.

A XXI. század embere talán megmosolyogja Comeniust, hogy olyan sokszor hivatkozik Istenre, a vallásra, az egyházra. Ez nemcsak a középkor utószele. Comenius azzal együtt, hogy mélyen hívő és vallásos ember volt, valószínűleg megértette a vallás társadalmi funkcióit. Még a mai, (poszt)modern kor nemzeteinek is szüksége van vallásra és azon belül főleg azokra a rituálékra, amelyeken keresztül az emberek tudatosítják az értékeket, amelyekre a nemzeti összetartozás épül. Minden nemzet viselkedési szabályai, normái valamilyen értékekből következnek. Az adott értékek legnagyobb támaszai pedig az emberi élet végső kérdéseire⁶⁰⁶ adott válaszok. Ma is mindinkább bizonyítottnak látszik, hogy megdőlt az a szekularizációs tézis, miszerint a modern korban csökkenni fog a vallás szerepe. Ez nemcsak a keresztény, hanem minden vallásra vonatkozik, amely útmutatóként szolgálna akármelyik nemzet küldetésének a megfogalmazásához.

Ebben az összefüggésben Comenius egyetlen, de ugyanakkor nagyon súlyos hibája az volt, hogy nagyban befolyásolták őt Drabík jóslatai. Éppen Drabík volt az, akinek a hatása alatt Comenius hangsúlyozza, hogy nem szabad a kívánságok szintjén maradni, mivel most már valóban megérett az idő a változásra, a Habsburgok bukására és ezzel a magyarországi viszonyok megváltoztatására is.⁶⁰⁷

Comenius csaknem egész életműve az egyetemességről szól. Ebben az összefüggésben az egyik nemzet boldogságát nem lehet elszakítani a többi nemzet boldogságától. Bár a Gentis felicitásban ez annyira nem követhető nyomon, mégis érezzük a szerző mély vágyát, hogy az ellentéteket és viszályokat az egység iránti akarattal lehet áthidalni. És mivel a nemzet, modern elméletek szerint is biológiai sorsközösség, tehát élő emberekből tevődik össze, ezekkel az emberekkel kell foglalkozni. Hiszen ők úgy a nemzeti, mint az egyetemes kultúrájának is a hordozói. Ez volt az egész tudományos és pedagógiai munkásságának célja. Tudatában volt annak, hogy amíg az egyes emberek nem érnek el bizonyos kulturális és civilizációs szintet, addig a nemzet sem lehet teljesen boldog.

Teljesen bele látni Comenius lelki világába nem tudunk, de művei egyértelműen meggyőznek arról, hogy az „össz-javítás“ szellemében fokozatosan magasabb szintre kell emelni az egyént, a családot, a nagyobb közösséget, a nemzetet és a nemzetekből összetevődő világot.

⁶⁰⁶ A modern vallásszociológia atyja, a francia Émile Durkheim (1858-1917) szerint ezek azok a kérdések, amelyekre csak a vallás tud megfelelően válaszolni – honnan jövünk, miért vagyunk, mi az ember életének értelme, miért van annyi szenvedés, mi lesz a halál után?

⁶⁰⁷ Drabík már I. Rákóczi Györgyöt is megkönyézte azzal, hogy az éjszakai látomásában kapott isteni parancsot teljesítve, felkeni őt királlyá. De mivel a fejedelem szakolcai táborában nem találtak szent olajat, így dolga végezetlenül és megszegyenülten elhagyta a tábor. Lásd közelebbről Péter Katalin: Drabík Miklós, a lehotkai próféta. In: Világosság, 1977. 18. évfolyam, 1. sz. 36-41. old.

Ebből a szemszögből a „Nemzet boldogsága” nem más, mint egy kis mozaik Comenius művéből, amellyel szeretett volna hozzájárulni a világ megjavításához.⁶⁰⁸ Emellett azonban kinyilvánítja benne mély hazaszeretetét, elkötelezettségét a nemzetéért és a magyar nemzetért, amelyből gyökerei táplálkoznak. A beadványt, amelynek szigorúan kritikai szemlélete van, úgy kell olvasni, mint egy próbálkozást az akkori Magyarország Habsburgok nélküli megreformálására. Sokat jelentett számára Magyarország gazdasági és kulturális felemelkedése, amelyet szerinte csak a valódi keresztyén erkölcsi értékek mentén lehet megvalósítani. Ebből a szemszögből Comenius beadványa napjainkban is időszerű és minden közszereplő sok tanulságot vonhat le belőle.

⁶⁰⁸ Ezt a mondatot a mű szlovák kiadásának előszavából kölcsönöztük, amelyet Jozef Pšenák írt. Lásd: Komenský, Jan Amos: *Gentis felicitas – Šťastie národa*. Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1992. 14. old.